

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПРОФЕСОРА М.М. ГЕРШОНОВА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Досліджується наукова спадщина професора М.М. Гершонова у сфері науки земельного права, яка включає в себе більше тридцяти наукових розвідок присвячених, зокрема, питанням становлення структури земельних органів, впливу чорних переділів на розвиток сільського господарства, порівняльному аналізу історії земельних відносин у Росії і на території України, зародженню інституту селянського двору, характеристиці Земельного кодексу УСРР 1922 року.

Земельний закон, земельне право, наука земельного права, Земельний кодекс, селянський двір.

На сучасному етапі розвитку науки земельного права досить вагомого значення набуває дослідження проблематики зародження та становлення цієї суспільно-гуманітарної науки, яка має глибокі історичні корені. Чільне місце у цій сфері займає науковий доробок професора М.М. Гершонова, який був одним з перших вчених юристів-земельників (якщо взагалі не першим), праці якого супроводжували виникнення вітчизняного земельного права. **Мета цієї статті** полягає у проведенні теоретичного аналізу наукової спадщини професора М.М. Гершонова та з'ясування його місця серед плеяди вчених науки земельного права.

Біографічні відомості про науковця ми дізнаємося із доповіді професора І.Б. Усенка «Проблеми земельного права у дослідженнях учених Всеукраїнської Академії наук», проголошеної на XX Міжнародній історико-правовій конференції (м. Судак, 2008 р.), присвяченій земельним відносинам в історії права, держави та юридичної думки. Цілком слушно доповідач відмітив, що ім'я Мойсея Марковича Гершонова безпідставно забуто, яке не згадується на відміну від інших провідних науковців ВУАН навіть у фундаментальних енциклопедичних виданнях. Наукова спадщина М.М. Гершонова включає в себе більше тридцяти наукових розвідок, присвячених земельному праву. Науковець займався дослідженням структури земельних органів та судових земельних комісій, результатом чого стала праця «Что такое земельные судебные комиссии: судебные учреждения или придаток к землеустроительному аппарату земорганов», опублікована у Віснику радянської юстиції (1923 року). Наукова стаття

вченого не залишилася поза увагою його опонентів. Так, на сторінках вказаного вісника у березні 1924 р. виходить праця А. Усика (член окружної судової земельної комісії) «По поводу ст. М. Гершонова «Что такое земельные судебные комиссии», де автор категорично не погоджується з поглядами останнього на недоцільність розгляду земельних спорів Нарсудами, називаючи їх непереконливими, та наполягає у висновках, що земельні спори мають розглядати земельні сесії Нарсуду і Губернського суду, мотивуючи ефективність їх діяльності значним досвідом ведення судових справ.

У праці «Устойчивость землепользования, как фактор развития сельского хозяйства» (1925 р.) науковець зосередив свою увагу на вивченні питань впливу чорних переділів на розвиток сільського господарства, порівняльному аналізі історії земельних відносин у Росії і на території України. У ході здійснення цього дослідження професор доходить висновку щодо неефективності застосування практики частих переділів земель на розвиток сільського господарства, наводячи приклади неналежного ставлення селян до обробітку землі (сівозміни не дотримувалися, добрива не вносилися) при відсутності впевненості у закріпленні її за селянським двором на тривалий час. Тому він наголошував на потребі введення і законодавчого закріплення стійкого землекористування для формування сприятливих умов розвитку селянського господарства, яке було основою ведення ефективного сільського господарства.

Окрему працю «Селянський двір з погляду радянського земельного права і місцевих звичаїв» (1928 р.) він присвятив інституту селянського двору, називаючи його «старим інститутом звичаєвого передреволюційного права». У цій статті М.М. Гершовов досить широко і всебічно аналізує вказаний інститут, починаючи від тлумачення самого поняття, характеризує права й обов'язки господаря, торкається інституту опіки у земельному праві, вказуючи на різницю із «загальною опікою», а також пояснює відмінність між поділом двору і спадкоємством, роз'яснює позбавлення права на поділ двору, злиття дворів, правила розподілу двору, закінчуючи доведенням про економічну неефективність «безмірного дроблення двору».

Окремий інтерес для вченого становив Земельний кодекс УСРР 1922 року. Про це свідчить ряд його коментарів: «Комментарий к Земельному кодексу УССР» (Х., 1924, 1925), «Земельный кодекс УСРР. Текст та поартикульний коментарій» (Х., 1924, 1928, 1929), «Земельный кодекс УСРР. Порадник для селян» (Х., 1926, 1927).

Земельний кодекс УСРР був прийнятий на третій сесії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету 16 жовтня 1922 р., який було затверджено Президією ВУЦВК 29 листопада 1922 року. Прийняття Земельного кодексу УСРР 1922 р. мало неабияке значення для тогочасних фахівців із земельного права. На сторінках періодичної преси почали з'являтися наукові розвідки, присвячені аналізу як окремих земельно-правових інститутів, так і постатейних коментарів Земельного кодексу.

Видання коментарів не залишилося поза увагою провідних радянських науковців із земельного права не тільки на території України, а й поза її межами. Так, у російському періодичному виданні «Право и жизнь» виходить друком рецензія відомого російського професора Д. Іваницького на «Комментарий к Земельному кодексу УССР» М.М. Гершонова та Є.І. Кельмана, виданий у Києві в 1924 році [1, с. 94–95]. За словами Д. Іваницького, цей Коментар в цілому заслуговував позитивної оцінки, адже у ньому була розкрита сутність земельно-правових інститутів, формулювання роз'яснень відзначалося чіткістю та ясністю. Тому Коментар можна було вважати гарним посібником для вивчення українського земельного правопорядку та застосовувати його у сфері земельної практики й для навчальних цілей.

Подальше видання Коментарів до Земельного кодексу УСРР 1922 р. було пов'язане насамперед із періодичним внесенням до нього змін та доповнень, які почалися майже одразу після його прийняття. Так, у 1925 р. у Харкові виходить друком друге перероблене видання М.М. Гершонова та Є.І. Кельмана «Комментарий к Земельному кодексу УССР», в якому автори здійснили догматичне тлумачення положень Кодексу, окремих земельно-правових інститутів (інститут трудового користування, інститут селянського двору, інститут націоналізації та інші). Особливо цінним для розвитку науки земельного права є те, що автори в окремих місцях коментували наукові праці тогочасних фахівців із земельного права. Фактично на сторінках цього Коментаря розглядалися дискусійні питання у царині земельного права [2].

Наступний Коментар до Земельного кодексу М.М. Гершонова та Є.І. Кельмана вийшов друком у 1928 р. українською мовою, адже у цей час радянська влада проводила втілення політики українізації на місцях, що у свою чергу сприяло вдосконаленню української правничої термінології [3]. Враховуючи зміни, які відбулися у земельному законодавстві, авторами було введено до Коментаря вступну статтю «Засади радянського земельного ладу та шляхи розвитку земельного законодавства УСРР», що дало змогу зменшити кількість історичного матеріалу у коментарях до окремих статей Земельного кодексу.

Поспішаючи за змінами земельного законодавства М.М. Гершонов та Є.І. Кельман доповнили своє попереднє видання Коментаря і у 1929 р. видали його вже чомусь російською мовою [4]. Можливо це було зроблено для того, щоб коментар могли використовувати науковці інших радянських республік для вивчення саме українського земельного законодавства, адже весь матеріал щодо земельного законодавства інших республік авторами був виключений із тексту.

Подальша «корінна переробка» Земельного кодексу 1922 р., як зазначав М.М. Гершонов у праці «Діяльність комісії радянського права в справі дослідження проекту земельного кодексу УСРР» [5, с. 57–60], була викликана декількома чинниками. По-перше, чинні земельні кодекси усіх радянських республік, у тому числі й УСРР, вже застаріли для умов 1926 р., адже перед країною були поставлені нові завдання – індустріалізувати країну і перетворити її з країни аграрно-промислової на країну

промислово-аграрну. По-друге, зміцнення народного господарства та нові напрями економічної політики поставили й нові завдання у царині земельного права і земельного законодавства. По-третє, щоб перебудувати розпорошені селянські господарства на великі сільськогосподарські колективні підприємства, а також щоб земельне законодавство сприяло їх зміцненню та відповідало умовам сьогодення. По-четверте, заходи у справі колективізації сільського господарства повинні були координуватися у масштабі всього Союзу РСР, а, отже, й земельне законодавство, що врегульовує ці відносини, повинно було мати одноманітний характер для всіх радянських республік, за якими слід було залишити право виявляти свою законодавчу волю у врегулюванні земельних відносин відповідно до власних господарчих особливостей.

Наслідком роботи Комісії радянського права з вивчення проекту Земельного кодексу, який був наданий Народним комісаріатом земельних справ УСРР, став збірник з питань земельного права за редакцією керівника комісії професора А.Е. Кристера, який складався з трьох розділів. Перший розділ містив у собі статті професора А.Е. Кристера «Трудове хліборобське законодавство», професора М.М. Гершонова «Загальні засади землекористування й землевпорядження Союзу РСР», В.П. Завітневича «Трудове землекористування», Є.М. Єзерського «Поділ двору». Другий розділ був цілком присвячений дослідженню проекту Земельного кодексу УСРР і складався фактично з праць професора М.М. Гершонова «Про систему проекту Земельного кодексу УСРР», «Про земельну громаду за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про сільськогосподарські колективи за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про землі державного користування за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про землевпорядження за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про порядок розгляду земельних спорів за проектом Земельного кодексу УСРР» та двох праць професора Б.О. Язловського «Про оренду землі трудового землекористування», «Про допомічну найману працю в сільському господарстві». Третій розділ складався з протоколів засідань Комісії.

На жаль, відшукати в архівах цей науковий доробок досі не вдалося. На думку професора І.Б. Усенка, цей збірник мабуть поділив долю багатьох інших академічних видань, які з ідеологічних мотивів так і не дійшли до свого читача [6, с. 29]. Залишається сподіватися, що деякі доповіді професора М.М. Гершонова, що ввійшли у вищезгаданий збірник все ж таки вдасться відшукати на сторінках тогочасної юридичної преси. Так, праця науковця «Про систему проекту Земельного кодексу УСРР» вийшла друком у Віснику Радянської Юстиції під назвою «Система нового проекту Земельного Кодексу УСРР» [7, с. 371–373] з редакційною позначкою, що «стаття є стислим змістом доповіді автора в комісії права ВУАН». Цей факт дає нам підставу констатувати, що йдеться про один і той же науковий доробок професора М.М. Гершонова. Наукова цінність праці полягає у тому, що автор одним із перших запропонував змінити саму структуру Земельного кодексу УСРР 1922 р., мотивуючи таку зміну двома чинниками: юридичним, пов'язаним з прийняттям нового закону «Про основні засади землекористування та землевпорядження» від 15

грудня 1928 р., який мав вже іншу структуру та закладав базис для внесення чергових змін до кодексу, і соціально-політичним, що спричинювався рішучим переходом політики держави від періоду відновлення сільського господарства до періоду його соціалістичної реконструкції [7, с. 372]. Структура Земельного кодексу УСРР, який би закріплював земельну політику держави періоду «соціалістичної реконструкції», на думку науковця, мала складатися із коротеньких засад, які б давали уяву про правову характеристику тогочасного земельного ладу, далі слід було подати норми щодо врегулювання усупільненого сектору сільського господарства, потім помістити частину про дрібне селянське господарство (двір) та його об'єднання (земельну громаду), а також щодо порядку землекористування, властивого об'єднанням дрібних господарств (дільничним та общинним). Насамкінець, як гадав М.М. Гершонон, доцільно було включити заходи державного регулювання, до яких необхідно віднести землевпорядження, меліорацію, переселення, структуру органів вирішення земельних спорів, земельну реєстрацію.

Переконливі аргументи професора М.М. Гершонона щодо не обхідності удосконалення структури Земельного кодексу УСРР були цілком очевидними, адже, як засвідчує історичний досвід кодифікації земельного законодавства на різних щаблях суспільного розвитку, юридично-правильна структура кодексу давала можливість найповніше охопити все коло земельних відносин, що підлягали правовій регламентації.

Важливе наукове і практичне значення мало видання його підручника для юридичних курсів та самоосвіти «Земельний суд» (Х., 1925, 1928), а також науково-практичного коментаря «Селянський земельний порадиш у запитаннях та відповідях» (Х., 1927, 1929). Професор брав активну участь у рецензуванні літератури із земельного права, зокрема відома його рецензія, опублікована у Віснику радянської юстиції (1926) на наукову розвідку професора Б.С. Мартинова «Земельний строй и земельные отношения РСФСР» (Ленинград, 1925).

Підсумовуючи сказане, можна зробити узагальнювальний висновок, що науковий доробок професора М.М. Гершонона поклав початок розвитку вітчизняної науки земельного права та заклав фундамент для подальших розвідок його учнів і послідовників. Творча спадщина цього вченого вивчена недостатньо, що ставить перед сучасними науковцями, які активно цікавляться ретроспективними аспектами науки земельного права, нові рубежі й горизонти досліджень.

Список літератури:

1. Іваницький Д. Коментарий к Земельному Кодексу УССР М.М. Гершонова и Е.И. Кельмана / Д. Іваницький // Право и жизнь. – 1925. – Кн. 1. – С. 94–95.
2. Гершонон М.М. Коментарий к Земельному кодексу УССР / М.М. Гершонон, Е.И. Кельман. – 2-е перераб. изд.– Х. : Юрииздат НКЮ УССР, 1925. – 331 с.
3. Гершонон М.М. Земельний кодекс УСРР, текст і поартикульний коментар / М.М. Гершонон, Є.І. Кельман ; за ред. Ю. Мазуренка. – Х. : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1928. – 514 с.

4. Гершонов М.М. Земельный кодекс УССР. Текст и практический комментарий / М.М. Гершонов, Е.И. Кельман ; под ред. Ю. Мазуренка. – 3-е перераб. и допол. изд. – Х. : Юрииздат НКЮ УССР, 1929. – 533 с.

5. Гершонов М.М. Діяльність комісії радянського права в справі дослідження проекту земельного кодексу УСРР / М.М. Гершонов // Вісті ВУАН. – 1929. – №. 11–12. – С. 57–60.

6. Усенко І.Б. Проблеми земельного права у дослідженнях учених Всеукраїнської Академії наук / І.Б. Усенко // Земля і земельні відносини в історії права, держави і юридичної думки : Матеріали ХХ Міжнародній історико-правовій конференції 25–28 вересня 2008 р., м. Судак. / Ред. колегія : О.В. Тимошук (голова), І.Б. Усенко, О.Є. Сонін (відп. секр.), О.Н. Ярмиш, М.О. Сєдін, Л.О. Зайцев, О.М. Редькіна ; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2009. – С. 29.

7. Гершонов М.М. Система нового проекту Земельного Кодексу УСРР / М.М. Гершонов // Вісник Радянської Юстиції. – 1929. – № 13. – С. 371–373.

Исследуется научное наследие профессора М.М. Гершонова в сфере науки земельного права, которая включает в себя более тридцати научных изысканий, посвященных, в частности, вопросом становления структуры земельных органов, влияния черных переделов на развитие сельского хозяйства, сравнительному анализу истории земельных отношений в России и на территории Украины, зарождению института крестьянского двора, характеристике Земельного кодекса УССР 1922 года.

**Земельный закон, земельное право, наука земельного права
Земельный Кодекс, крестьянский двор.**

The article examines the scientific heritage of professor M.M. Gershon in science land law. More than thirty scientific studies devoted to the formation of the structure of land state authorities, the impact of redistribution on agriculture, comparative analysis of the history of land relations in Russia and on the territory of Ukraine, the birth institute peasant, the characterization of the Land Code SSR 1922.

Land law, land law science, the Land code, institute peasant.